णसहस्रनामानि । प्रणम्य परमात्मानं वाल
रूपव्याकरणसिद्ध्यै सारस्वतीमुंकुर्वे प्रक्रियांना
मघप्रजनम् १ इंद्राद्योपियस्यांतं ययुः
शब्दवारिधेः प्रक्रियांतस्मैकृत्नस्पष्टशब्दोक्तु
मरःकथम् २ तत्रतावत्संज्ञासंव्यवहारार्थंसं
घते ॥ऽऽऽऽऽऽसंज्ञाः अनेनैवाकारग्रहणं प
यवर्णैःपरिगण्यंते तेषांसमानसंज्ञाचविधी
यते नैतेषुसूत्रेषुसंधिरनुसंधेयोऽविवक्षितत्वा
द्विवक्षितस्तुसंधिर्भवतीतिनियमात् लौकि
कयोगनिष्पत्तयेसमयमात्रत्वाच्चैकस्वरीर्घ
प्लुतभेदाःसवर्णाःएतेषांह्रस्वदीर्घप्लुतभेदा
ः परस्परंसवर्णाभवंते लोकाद्वेदस्यसिद्धि
रितिवक्ष्यति ततोलोकतश्चैकस्वरादिसंज्ञाज्ञा
तव्या एकमात्रोह्रस्वः द्विमात्रोदीर्घः त्रिमात्रः

THE ASIATIC SOCIETY OF BOMBAY

इतिऋवर्णप्रत्याहारः

णसहयघमाणोः वर्णप्रत्याहारः सचोच्यते अत्र ऋलृवर्णयोः स्त्रीत्वं ऋत्यवरलञणनङमझढधघभजडदगबखफछठथचटतकपशषसाः अनुनासिकोनिरनुनासिकश्च णोस्त्रीत्वसंधत्वकरणि णमांस्त्वान्तसंज्ञयेत्वरः अकारादयः पंचचत्वारिंशत् ककारादयनुभयेत्वरानुच्यंते अत्रऋवर्णमिलितः अवर्णवर्जितस्वरानामिननुच्यंते अनुक्रांतास्तावत्स्वराः प्रत्याहारंजिघ्राहयिषयाव्यंजनान्यनुक्रामति ऋत्यवरलञणनङमझढधघभजडदगबखफछठथचटतकपशषसाः आद्यंताभ्यां प्रत्याहारंजिघृक्षिताआद्यंताभ्यामेतेवर्णग्राह्याः आदिवर्णेनात्मनसहगृह्यमाणः स्वस्वनामाप्रत्याहारः तथाहि अकारोवकारे

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

संयोगाः कुचटुतपचर्गा उकारः पंचवर्णपरि
ग्रहणार्थः अमिदोनासिकोमुखनासिकस्थान
का अरराओ एतेगुणासंज्ञकाभवंति ऐऐओ
औवृद्धिः आआरेओ एतेवृद्धिसंज्ञकाभवंति
अंत्यस्वतदादिर्वर्णः अंत्योयंस्वरस्तदादिवर्णो
द्विसंज्ञकोभवतिः अंत्यात्पूर्वोनुस्वधा अंत्या
दर्णमात्रात्पूर्वोयोवर्णःसउपधासंज्ञकोभव
ति असंयोगादिपरोह्रस्वोलघुः विसर्गानुस्वा
रसंयोगपरोदीर्घश्चगुरुः मुखनासिकोनुना
सिकः मुखनासिकास्यामुच्चार्यमाणोनुना-
सिकः द्विबिंदुविसर्गः शिरोबिंदुरनुस्वारः

अधुनास्वरसंधिरवि
धीयतेऽयंस्वरे स्वरेणीयत्वमापद्यतेस्वरेपरे

दधिआनयइतिस्थितेदध्यूआनयइतित्या
वन्नवतिरुसेर्हसःस्वरात्परोरेफरुकारबिंदि
तोरःसोहसेपरेहिर्नवतिइतिधकारस्यद्वित्वं
जश्नेःजबाःजसानांजशेपरेजबाभवंति इति
पूर्वधकारस्यदकारःसवर्णत्वाद्वर्गीयेण
सवर्णइतिवचनात्यथासंख्यंबाधकत्वं स्व
रहीनंपरेणासंयोज्यं दध्यानयइतिसिद्धं गौ
रीआत्रइतिस्थितेअर्रुतिविशेषणान्नरेफ
रुकारयोर्हित्वंकिंतुराद्यपोहिःस्वरपूर्वोद्रेफ
त्यशेषयोर्हिर्नवतिजलतुंबिकान्यायेनरेफ
स्योईगमनमंगीकार्यंयत्रनहिअस्ति नास्ति रु
रिअनुभवःरुर्यनुभवःस्वरइत्यनुवर्त्तते एवम
न्यत्रापियत्रनसूत्राक्षरैःकार्यसिद्धिस्तत्रसर्व्वत्र
सूत्रांतरात्यदंतरादइतिज्ञातव्या ग्रंथसूत्यस्य

मया नास्मान्निर्द्दिश्यते उवं उव स्थोवत्वमा
पद्यतेस्वरेपरे मधु अत्रमध्वत्र ॥ मरं मत्र
रोरत्वमापद्यतेस्वरेपरे पितृ अर्थः पित्रर्थं
॥ स्वलं स्वर्लोलत्वमापद्यतेस्वरेपरे स्वत्र
नुबंधः ॥ नुबंधः एत्रय् एकारेत्रयसव
तिस्वरेपरे नेत्रनं नयनं त्रोत्रव् त्रोका
रेत्रव्सवतिस्वरेपरे भोत्रति भवति गवा
देरवर्णागमो ह्रादौ वक्तव्यः गोत्रहः गवा हः
गोरुः गवेरुः गोत्रजिनं गवाजिनं स्वैरं स्वै
रं स्वैरिणी स्वैरिणी त्रस्वैरिणी त्रस्वैरि
णी ॥ प्रौढः प्रौढः क्वचित्स्वरवद्यकारः यथाध्व
परिमाणेगोयूतिः गव्यूतिः क्रोशयुगं त्रन्यत्र
गवांमिश्रीभावे गोयूतिः ऐत्राय् ऐकारे त्राय्

सवतिस्वरेपरे नेत्रकः नायकः त्रौत्राव् ॥
त्रौकारेत्राव्सवतिस्वरेपरे तौरुः तावि
ति ओलोपश्चापदांते ॥ पदांतेस्थितानामया
दीनांयकारवकारौलोपश्चासवति तेत्रा
गताः तत्रागताः तयागताः पटोरुं पटइरुप
टविष्टतस्मैत्रासनं तस्मात्रासनात्तौरुमौ ॥
तारुमौतावितौ गोर्द्वौ गोशब्दात्स्वरस्याकार
स्यलोपोवाभवति गोत्राजिनं गोजिनं गवाजि
नं ओपश्चिपुनर्न्नसंधिः छंदसितुभवति हेसखे
इति एदोतोतः पदांतेस्थितादेकारादोकारश्च
परस्याकारस्यलोपोभवति तेचत्र तेत्रापटो
त्रत्र पटोत्र सवर्णेदीर्घः सरूपसवर्णस्यसवर्णे
परेसरूपदीर्घोभवति त्रदीर्घादीर्घतोयाति ना
स्तिदीर्घस्यदीर्घता पूर्वदीर्घस्वरंदृष्ट्वापरलो

पोविधीयते १ अद्धाअत्रअद्धात्र दधिइह दधी
ह मानूदयः मानूदयः सामान्यशास्त्रतो
व नूनं विशेषोऽलंबाधनायवेत् परेणपूर्वबाधोवा
प्राय्यश्लोदश्यतामिह २ अदस् अवर्णोऽ
वर्णेपरेसहरूपमवति तवइदं तवेदं ममइ
दं ममेदं इत्यादेरीषादौटेश्चोपोवक्तव्यः इ
लईषा इत्वीषा लांगलईषा लांगलीषा मन
सईषा मनीषा शकंधुः शकेंधुः कर्कंधुः
धुः कर्केंधुः कुलअटा कुलटा सीमन्तेतः
सीमंतः सारंगः सारंगः पतत्रांजलिः पतंज
लिः अद्यौंअद्यो उओ अवर्णउवर्णोपरे
समओमवति गंगाउदकं गंगोदकं मअर्
अवर्णऋऋर्णोपरेसहअरमवति तवऋ

कृः तवर्कृः कचिदार् कचिदवर्मऋवर्णे प
रेसहआरमवति ऋण ऋणं ऋणार्ण
मऋणं पार्णं तृतियासमासेच शीतऋ
तः शीतार्त्तः दुःखऋतः दुःखार्त्तः लऋ
लूअवर्णल्वर्णेपरेसहअल्मवतितवल्
कारः तवल्कारः लयोः सावर्ण्यंवाच्यं ऋव
र्णल्वर्णेच क्रोत्लृकारः क्रोत्लृकारः परिऋ
कः पर्य्येकः पल्यंकः एऐ ऐ अवर्णएकारेऐ
कारेचपरेसहऐकारोमवति तवएषा तवै
षातवैश्वर्य्यं तवैश्वर्य्यं ओऔऔ अव
र्णओकारेऔकारेचपरेसहऔकारोमव
ति तवओदनं तवौदनं तवओत्यं तवौ
त्यं ओष्टौवौ अवर्णस्यओ ष्ठौवोः
परयोः सहऔकारोमवति समासे बिंब

ओष्ठः विं वौष्ठः विंवौष्ठः स्थूल ओतुः स्थू
लौतुः स्थूलौतुः समासेकिंतवौष्ठः इति
स्वरसंधिः २ अथप्रकृतिभावउच्यते ना
मी अदसोमीशब्दः संधिंनप्राप्नोति अमी
आदित्याः अमीउष्टाः अमी एणकाः अद
सइतिकिं अमीरोगस्तद्वान् अमीअश्वसौ
अमुसोऽयेर्ईत्वे ऽच ऊच एवयेईकारांत
ऊकारांतएकारांतश्चशब्दोद्वित्वेवर्त्तमानः
संधिंनप्राप्नोति मणिवादिवर्जे अग्नीअत्र
पदअत्रमालेआनय मणीवादिवर्जेनाहिति
किं मणीव दंपतीव जंपतीव रेदसीव ओ
निपातः आकारओकारश्चनिपातएकस्वर
श्चसंधिंनप्राप्नोतिऽषदर्थेक्रियायोगेमर्यादा

भिविधौचयः एतमातंक्रितंविद्धाक्यस्मरण
योरिति आएवंमन्यसे नोअत्रस्थातव्यं उ
त्तिष्ठ अत्रैवेहि ऽइंदंपश्य उत्तिष्ठाकृतः
प्लुतश्चसंधिंनप्राप्नोति देवदत्तएहि दूरादा
कानेचटेःप्लुतः दूरादाकानेमानेरोदनेचटेः क
तोभवति नेतौ ऽतिशब्देपरेसंधेर्निषेधः दे
वदत्तऽति देवदत्तेति ॥ इति प्रकृतभावसंधेः
॥५॥ अथव्यंजनकार्यमुच्यते ॥ चपाअत्रै
जवाः पदांतेवर्त्तमानाश्चपाजवाभवंति अत्रै
वैः अचश्चांतः अजंतः षट्अत्रषडत्र तत्इदं
तदिदं वाक्यथा वाम्यथा ककुप्रोंडी ककु
बैंडी झमेजमावा पदांतेवर्त्तमानश्चपा जेमेप
रेजमावाभवंति वाक्मात्रं वाग्मात्रं
षट्ममषण्मम षड्मम चपा कृष्णः चपाकृ

तरस्पशकारस्य झोवा भवति वाक्छूरः वा
क्छूरः वाक्छूरः होऊनाः त्रयादुत्तरस्यरुका
रस्यभावा भवंति यद्दुर्गगश्चपस्तद्दुर्गगश्चतु
र्थोभवति वाकरूरिः वाग्घरि वाग्रूरिः तत्रु
विः तद्धविः स्तोश्चुनिःश्चुः स्तोः सकारस्यत
वर्गस्यशकारेणचवर्गेणचयोगेशकारश्चवर्गो
यथासंख्येनभवतः सकारस्यशकारः तवर्ग
स्यचवर्गः कस्चरति कश्चरति कस्शस्करः
कश्शस्करः तत्चित्रं तच्चित्रं तन्शास्त्रं तच्छा
स्त्रं नश्शत् शकारादुत्तरस्यतवर्गस्यचुत्वंनभ
वति विश्नः विश्नः प्रश्नः प्रश्नः ष्टुनिंष्टुः
स्तोः सकारस्यतवर्गस्यषकारटवर्गाभ्यांयोगेषु
भवति सकारस्यषकारः तवर्गस्यटवर्गः कस्

ष्टः कष्टष्टः कस्टीकते कष्टीकते तत्
टीकते तट्टीकते तोर्लिः तवर्गस्यलकारेपरे
लकारोभवति तल्लुनाति तच्छुनाति भवान्
लिखति भवांल्लिखति श्नांतस्थाहिप्रभेदाः
रेफवर्जिताययवलाः सानुनासिकोनिरनुनासि
काश्चतत्रसानुनासिक एवनकारस्यलका
रोभवति नश्मिषकारेपरेतवर्गस्यदुत्वंनभवति
भवान्ढष्टः भवान्ष्टष्टः टोरंत्यात् पदांतेव
र्तमानाट्टवर्गात्परस्यस्तोः ष्टुर्नभवति षट्नरः
षण्नरः षड्नरः ष ट्सीदंति नःसंकुचंते नं
तस्यपदस्यकृतेपरेसमाम्नोभवति टिल्लिता
वाद्यंतयोर्वक्ष्यौ टित्वादादौ कित्वादंतेराजन्
चित्ररराजंश्चित्रं भवन्तनोति भवांस्तनोति न
वान् छादयति भवांश्छादयति शेचनांत

स्यपदस्यशेपरेवाचगागमोभवति भवान्शरः
भवाञ्छरः भवाञ्शरः हशोरुस्वादिस्वरे
हुकारणकारनकारादुत्तरद्विर्भवतिस्व
रेपरेपदांतेच प्रस्मड्डदं प्रत्या हुदं सुगण्
डह सुगण्डि रजनड्डह राजन्निड्डहः स्त्वा
डुतरस्य हुकारस्यद्विर्नवति खसेचपाऊ
सानां ऊसानांखसेपरेचपाभवंति तवछत्रं
तवछत्रंक्वचिद्दीर्घादपिवक्तव्यं स्त्रीछः स्त्री
छः म्लेछः म्लेछः मोनुस्वारः मकारस्याऽ
स्वारोभवतिहसेपरेपदांतेच तमूहसति तंह
सति पदुस्वया पदुंस्वया नश्चपदांतेऊ
सेनकारस्यमकारस्यचापदांतेवर्तमानस्या
ऽनुस्वारोभवतिहसेपरे यशांसि यशांसि

पुमस्मा पुंभ्यां यमायवेस्यवा अनुस्वारस्य
यमावाभवंति यवेपरेऽस्ययपस्यसवर्णः
तंकरोति तङ्करोति तंतनोति तन्तनोति ।
स्वरेमः अनुस्वारस्यमकारोभवतिस्वरेपरे
तंरुद्रं तमीशं अस्माकंरुद्र अस्माकमि
रुद्र यवलपरेयवलावा अनुस्वारस्ययवलप
रे यवलावाभवंतिसंयंसेय्यंता संवत्सरः सं
वत्सरः तंलोकं तल्लोकं छंछंदसि छंदस्
ऽनुस्वारस्यछंकारमापद्यते वयंसोमः वयंछं
सोमरुसः रुछंसः तंरविः तछंरविः [illegible]
[illegible] अथविसर्गसंधानं [illegible]
[illegible] विसर्जनी यस्यसः विसर्जनीयस्यस
कारोभवतिखसेपरे कः चरति कश्चरति
कः तनोति कस्तनोति विधिसामर्थ्यात्पुनर्वि

वचस्पत्यादयः संहाशब्दानिपाताःसाधवः वा
चः पतिः॥

सर्गादेशूनोनभवति पाशसेवा शकारषकार
सकारे शुपरतःविसर्जनीयस्यवा सकारोभ
वति कः शरः कश्शरः कः शंडः कश्शंडः
कः साधुः कस्साधुः कुप्वोः कष्पौवा विस
र्जनीयस्यकवर्गयवर्गसंबंधिनः खसेपरेकष्पौ
वाभवतिः कपाकुञ्चारणार्थौ।कः करोतिक
स्करोतिकः पचतिकष्पचतिकः पठतिक
ष्पठतिनछहतोःकरपयोश्चोरदेवतयोः
सुट्तलोपश्चतत्करः तस्करः वृक्षत्यतिःवृ
क्षस्पतिःवाचस्पतिःकारः करः कारस्करः
परः परःपस्परः अहोरात्रिषु अहोविसर्ज
नीयस्यपदांतेरोभवति एत्र्यादिशुवर्जितेशुपर
तः अहः पतिः अहर्पतिः अहःगणः अहर्गणः

अहर्निशितिविशेषणाहोरात्रं अहःरथं अ
होरथं अहःस्वं अहोरूपं अहोत्युः अका
रात्परस्यविसर्जनीयस्योकारोभवतिअतियर
तः कः अर्थः कोर्थः हवे अकारात्परस्यविसर्ज
नीयस्योकारोभवतिहवेपरे कः गतः कोगतः
देवः याति देवोयाति मनः रथः मनोरथः अद
वेलोपश्च अवर्णात्परस्यविसर्जनीयस्यलोप
श्चभवत्यवेपरे देवाः अत्र देवात्रअत्र वाताः वा
ताः वातावाताः स्वरेयत्वंवा अवर्णात्परस्यवि
सर्जनीयस्ययत्वंवाभवतिस्वरेपरे देवाः अत्र
देवायत्र भोसः भोस्भगोस्अघोस्इत्येतस्मा
त्परस्यविसर्जनीयस्यलोपश्चभवत्यवेपरे भोः
एहि भोएहि भगोः नमस्ते भगोनमस्ते अघोः
यहिअघोयहि नामिनोरः नामिनःपरस्यवि

Digitized with financial assistance from the Government of Maharashtra on 11 June, 2017

सर्जनीयस्परेकोनवत्यवेपरे अग्निः अत्र अत्र
ग्निरत्र पटुः यजति पटुर्यजति रेफप्रकृति
कस्य खपेवा रेफप्रकृतिकस्यविसर्जनीयस्य
खपेपरेचारेकोनवति गीः पतिः गीर्पतिः गी
र्पतिः रः रफसंबंधनविसर्जनीयस्परेकोनव
त्यवेपरे प्रातः अत्र प्रातरत्र अंत गतः अं
तर्गतः रिलोपोदीर्घश्च रेफस्परेकेपरेलोपो
नवति पूर्वस्यचदीर्घः पुनः रमते पुंनारमते
शुक्तिरूप्यात्मनाभातिशुक्तीरूप्यात्मनाभाति
सैषाऽसे सशकादेषशकाच्चपरस्यविसर्ज
नीयस्यलोपोनवतिरुसेपरे सः चरति सच्च
रति एषःरुसतिएषरुसति सैषादितिसंहि
ता सैषदासरथीरामः सैषराजायुधिष्ठिरः

रफत्यागी सैवनीलोमशवलः १
पूर्वोसंध्यर्थीः यदुक्तंलौकिकायेरु
फलंनवेत्र सेमांमूल्यादेसोया तिया
मदुहृता १ कविस्मरतिः कविद्भवतिः
कविद्विभाषाकविदन्यदेव विधेर्विधानंचतुर्धा
समीक्ष्य चतुर्विधंवाफुलकंवदंति २ वर्णाग
मोवर्णविपर्ययश्च द्वौचापरौ वर्णविकारना
शौ धातोस्तदर्थातिशयेनयोगस्तदुच्यतेपं
चविधंविरुक्तं ३ वर्णागमोगवेंद्रादौ सिंहव
र्णविपर्ययः शोभशादौविकारःस्याद्वर्णना
शःपतोदरे ध वर्णविकारनाशाभ्यां धातो
रतिशयेनयः योगस्तदुच्यतेजा हौ मंथरश्च
मणिद्विप ५